

הכשלים האתיים במשבר הכלכלי העולמי – יעקב קורי

רבים הם הסוברים שכוונת הבנקים שנתנו משכנתאות לאנשים קשי יום שלא היו זכאים להלוואות בתנאים רגילים הייתה טובה וכנה. אך, ההלוואות שניתנו לאנשים קשי היום לא היו יותר זולות. במקרה הטוב הריבית הייתה נמוכה בתקופות הראשונות אבל בהמשך קפצה קפיצה ניכרת כך שהערך המהוון של זרם הריביות לאורך השנים היה גבוה יותר מהריבית הרגילה למשכנתאות, כי היא כללה גם את מרכיב הסיכון הנוסף, בהיותן מיועדות ללווים קשי יום. כל עוד שמדרגת הריבית הראשונה הייתה נמוכה ושוק הנדל"ן גאה לא היו בעיות. אבל כששוק הנדל"ן נכנס למיתון ומחירי הדירות ירדו, מדרגות הריבית קפצו, וחלק מהלווים לא יכלו להחזיר את ההלוואות, ההלוואות לא הוחזרו וזה סיבך את הבנקים לשמכנתאות. זאת ועוד, בחלק ניכר מהמקרים הבנקים גלגלו הלאה את הסיכון ומכרו את ההלוואות בצורה של ניירות ערך ללקוחות מוסדיים, לחברות השקעות, ביטוח וקרנות פנסיה. כך הסתבכו גם ליהמן ברדרס, בר סטרנס, מריל לינץ', AIG, אך גם קרנות פנסיה של עובדים בחברות גדולות ובארגונים שהשקיעו בניירות הערך האלה. זה היה עסק מסחרי לכל דבר. הבנקים היו מתווכים בין הלווים ללקוחות המוסדיים אבל גזרו קופון שמן בדמי התיווך ולא לקחו בדרך כלל סיכון.

חוסר האתיקה היה בכמה מישורים:

1. עברו על הציווי "אל תשים מכשול בפני עיוור". אם לא נותנים הלוואות בתנאים רגילים לאנשים קשי היום זה בגלל שהם לא יכולים להחזיר אותן. אם בכל זאת נותנים להם הלוואות מסבכים אותם ומסבכים את אלה שקונים את ההלוואות מהבנקים. מסבכים את קשי היום כי בגלל שהם לא יכולים להחזיר את ההלוואות הם מאבדים את כל התשלומים שהם כבר שילמו עד שהפכו לחדלי פירעון ובסוף הם גם מפסידים את הבית ונזרקים לרחוב. אם הבנקים היו "השומרוני הטוב" ובמקום להקים מתנ"ס פה ושם היו משתמשים בחלק מהרווחים שלהם לתת הלוואות בריבית נמוכה בכל התקופה ולא במדרגה הראשונה, בתנאי החזר נוחים ועם מרווחים נמוכים, הם היו מרוויחים מעט פחות, לא היו ממקסמים את הרווח, אבל נוקטים אקט של אחריות חברתית ועוזרים לחלשים. גם אם היו יוצאים באיזון או אפילו מפסידים על הלוואות אלה, זה היה מאוד "חברתי" מצידם, כי בכך היו למעשה גורמים שהלווים החזקים יותר ימננו את הלווים החלשים יותר, מעין מס פרוגרסיבי.

2. יש הרבה בנקים קהילתיים וקרנות אתיות (המתוארים בספרי "סוגיות נבחרות באתיקה עסקית ובאחריות חברתית", עמ' 83) התומכים בפיתוח יוזמות קהילתיות בעלות הכנסה נמוכה בארצות שבהן הם פועלים ובארצות מתפתחות: אספקת דיור נאות, יצירת מקומות עבודה, סיוע בהקמת חברות בעלות מודעות חברתית – מטרות אלה מושגות בעיקר באמצעות בנקים קהילתיים, ארגוני אשראי קהילתיים, קרנות הלוואות קהילתיות ומוסדות מימון לחברות קטנות. המיקרו הלוואות שהתחילו בבנגלה דש (הממציא שלהן אף קיבל על כך פרס נובל) הן עם אחוז אי העמידה בהחזרים הנמוך ביותר והלווים עומדים בתשלומים ללא דופי.

3. אבל במקרה של משבר הסאב פריים יש לנו עסק עם בנקים וחברות השקעה תאבי בצע שרצו רק למקסם את הרווח ולמזער את הסיכון. הבנקים למשכנתאות לא לקחו סיכון, הם לא נתנו הלוואות בריבית נמוכה אלא בתקופה הראשונה על מנת לפתות את הלווים להיכנס לעניין (כמו המבצעים של הטלפונים הניידים שנותנים לך הנחה בהתחלה ואחר כך אתה משלם פי כמה), הם הביאו בחשבון את מרכיב הסיכון בתזרים הריביות המהוון, הם העבירו את הסיכון לאי החזר ההלוואות לצד שלישי. הבנקים בארה"ב לא היו אם כן השומרוני הטוב אלא הכריש הרע.

4. הבנקים להשקעות, חברות הביטוח וקרנות הפנסיה שהשקיעו בניירות הערך המבוססים על ההלוואות גם הם לא לקחו סיכון. ליתר דיוק, בעלי השליטה לא לקחו סיכון. הספר שלי מלא דוגמאות על ההבדל הדק בין התאגיד לבעלי השליטה. בעלי השליטה דואגים לאינטרסים שלהם ולא דואגים לאינטרסים של התאגיד, שצריך להיות לדעת מקבילית הכוחות של האינטרסים של כל מחזיקי העניין של התאגיד: העובדים, הלקוחות, הספקים, הנושים, הקהילה, הממשל, האקולוגיה ובעלי מניות המיעוט. בעלי השליטה במקרים קודמים (כמו אנרון) דאגו למכור את המניות שלהם כשהן היו בשיאן, יש להם מידע פנים והם יודעים מתי למכור. מי שמפסיד זה בעלי מניות המיעוט, הנושים, הספקים, העובדים וכל אותם הגורמים שאין להם מידע פנים ונשארים בסוף מול שוקת שבורה. הם גם תיארו לעצמם שהמדינה תתערב כפי שהיא התערבה עד כה במשבר זה בארה"ב עד למקרה של ליהמן ברדרס

והצילו את החברות מפני פשיטות רגל. יש להם גם מהלכים בממשל ומעבירים כרגיל את הסיכון לאזרח הקטן, כי לא הממשל משלם מכיסו על כיסוי החובות של הבנקים למשכנתאות או הבנקים להשקעות, אלא משלמי המיסים כיוון שבמדינות הניאו ליברליות מי שמשלם את המיסים זה המעמד הבינוני, כי העשירים והחברות הגדולות משלמים בפועל ויחסית הרבה פחות. גם בארץ מי ששילם על משבר המניות הבנקאיות לא היו הבנקאים שלא ישבו אפילו יום אחד בבית הסוהר ולא אנשי האוצר ובנק ישראל כי אם האזרח הקטן ששילם מיליארדים בגלל הבנקים. יש הרבה כתבות על מנהלי הבנקים המסכנים בארה"ב שהפסידו את משרתם, אבל לא את כספם.

5. אך מה עם קרנות הפנסיה? הרי לא ניתן להאשים את אלה שמנהלים את עסקיהן בשחיתות? קודם כל – יש רבים הטוענים שחלקם במישרין ובעקיפין נגועים בשחיתות. אבל נניח שכולם ישרים, האם הם משלמים על ההחלטות השגויות שלהם להשקיע בניירות הערך המפוקפקים שהיו מבוססים על ההלוואות של הסאב פריים? מי שמפסיד הם החוסכים בקרנות הפנסיה שערכן ירד באחוזים רבים, לא המנהלים כי אם החוסכים בקרנות. המצב בארץ עוד יותר בעייתי כי הפיקוח על קרנות הפנסיה מאוד רופף כפי שהיה בזמנו על קרנות ההסתדרות. החברות שחיות מהעמלות על ניהול התיקים לא מפסדיות אם ערך התיק יורד. הן גם מתחרות על פיתוי בעלי קרנות הפנסיה ומנסות למקסם את הרווח על חשבון סיכון אדיר לכספי הקרן. בסוף הרבעון הן מוציאות דו"ח לחוסך בקרן הפנסיה או ההשתלמות ומסבירות לו כמה שהוא הפסיד, אבל הן מקבלות את מלוא העמלות שלהן וגם מנהליהן מקבלים שכר עתק. אבי אבות החטאת היה בהחלטה שקרנות הפנסיה יכולות להשקיע בבורסה בארץ, כפי שזה נעשה בארה"ב. אני חוזר וטוען בספרי ובהוצאותי שקרנות פנסיה צריכות להשקיע אך ורק באיגרות חוב ממשלתיות (לא של חברות אלא רק של הממשלה המקומית). איגרות חוב אלה הן בטוחות לחלוטין (אלא אם כן הממשלה חדלת פרעון וגם זה קרה בעולם פעמים רבות) ועובד יודע בודאות מה תהיה הפנסיה שהוא יקבל לעת זיקנה. אין להמר בשום פנים ואופן על כספי הפנסיה, כי מי שמרוויח מזה הם רק אלה שמנהלים את הקרנות וגוזרים קופון מהעמלות ולא מקבלי הפנסיה הנפגעים מכל משבר בשוק ההון על לא עוול בכפם.

6. המשטר הניאו ליברלי של בארה"ב נתן לשוק להשתולל ולא התערב אלא רק לאחרונה, אולי משיקולי בחירות. אם היו מתערבים בעוד מועד, עושים רגולציה שלא מאפשרת היווצרות שוק סאב פריים, דואגים להקמת בנקים קהילתיים בעידוד ממשלתי, כופים יחסי נזילות סבירים, מינוף סביר, אי העברת הסיכון לאחרים, כפי שקורה במשטרים אטיים, לא הייתה נוצרת הבעייה. הממשל גם צריך עכשיו לבדוק מי היה אחראי למשבר, על מנת שיתנו את הדין, מי השתמש במידע פנים על מנת למזער את הנזק ולמכור את המניות בזמן ולהעניש את האחראים במלוא חומרת הדין. גם בארץ צריך להגביר את הרגולציה, להגדיל את עול המיסים על אילי ההון ועל השכבות המבוססות, להטיל מיסי ירושה, וניווכח לדעת כי למרבית הפלא זה לא יביא את המיתון אלא יוציא אותנו מהמיתון. במקום לתת את נכסי המדינה בנוזל עדשים לאילי ההון ולהוריד את המיסים לעשירים צריך להשתמש בכספים שיתקבלו לשגשוג המשק, השקעות בתשתית, במחקר ופיתוח, מתן הלוואות זולות בבנקים קהילתיים, שירותי רווחה ולדאוג לכך שהמעמד הבינוני יהווה 50% מהאוכלוסיה כמו בשבדיה ולא 28% מהאוכלוסיה כפי שהמצב כיום בישראל, עוד פחות מארה"ב, תוך הקטנת הפערים והגברת הצדק החברתי.

7. כל הגורמים היו צריכים לפעול בצורה איתת, הבנקים היו צריכים לתת הלוואות בתנאים נוחים לאנשים קשי היום כמו הבנקים הקהילתיים, מבלי למנף את ההלוואות ולהעביר את הסיכון לאחרים. אני מתייחס לכך בכלל השני בעיקרים של עסקים ואתיקה המובאים בספרי (עמ' 10) כשאני קובע כי הבנקים והחברות לא צריכים להתנהג ביצירתיות פיננסית, הם צריכים להתנהג בצורה שקולה ומתונה, במינוף סביר (עם מימון עצמי ניכר מבלי להעביר את הסיכון לאחרים), בתזרים מזומנים חיובי (זאת הבעיה העיקרית של הבנקים למשכנתאות, ליהמן ו-AIG) וכשהבטחון הוא ערך עליון ונר לרגליהם כמו במדינה. המדינה צריכה להתערב בנעשה בארה"ב כמו בישראל לרווחת הכלל תוך הזנחת המדיניות הניאו ליברלית המאפיינת את שלושת המפלגות הגדולות בארץ.

8. אם יאמצו את הכלים שאני מציג בספר: הקמת קרנות איתות, המכון הלאומי לאתיקה שייתן דירוג אתי לכל החברות והבנקים, המועצה המפקחת שתייצג את כל מחזיקי העניין בחברה, וזניחה טוטלית של מקסם השווא של מיקסום הרווח עבור בעלי השליטה כערך עליון, תוך מציאת איזון בין האינטרסים של כל מחזיקי העניין, נימנע ממשברים מעין אלה בעתיד ונגיע לכלכלה משגשגת וצודקת. אני אופטימי בסופו של דבר, כי רק מתוך התהום רואים את האור בוקע ואלמלי היינו נופלים כה עמוק לא היה לנו הרצון והדחף לצאת מפי התהום. עוד לא מאוחר מדי, אם החברות, הבנקים והממשל יאמצו עקרונות פעולה אתיים ניתן יהיה לצאת מהמשבר. בהכירי את המצב כאיש עסקים וכאיש אקדמיה אבחנתי את הסימפטומים לפני יותר מעשור, אימוץ העקרונות שהיו בספר המחקר

הראשון שלי שהתפרסם בארה"ב עוד לפני פרשת אנרון עשוי היה למנוע פרשה זאת ופרשיות דומות, ואימוץ העיקרונות המופיעים בספר החדש שלי יכול היה למנוע את הקריסה הבורסאית ולמנוע את המשבר הבא.

9. לא מקובל עלי מה שטוענים אנשי כלכלה בכירים שקריסה כמו בארה"ב לא יכולה לקרות בישראל. לדעתי, הכלכלה בישראל פחות אתית מאשר בארה"ב, המשק בארץ יותר ריכוזי מאשר בארה"ב כאשר רובו נמצא בידיהם של כמה אילי הון, המשטר שלנו יותר נואו ליברלי מאשר בארה"ב, הפערים בארץ יותר גדולים מאשר בארה"ב שמכבידה את עולה על אילי ההון במיסי ירושה ובחוקים דרקוניים כמו סרביינס אוקסלי שאינם קיימים בארץ. לא הפקנו את הלקחים ממשבר המניות הבנקאיות, יש חבירה בלתי נסבלת בין הון, שלטון ופקידי הממשל שחלקם עוברים לעבוד מהשלטון להון אחרי שסייעו ביד נדיבה להון. חלק ניכר מהתקשורת מצויה בידי אילי ההון ומתעלמת מתופעות מאוד מדאיגות, הממשל התאגידי בארץ הרבה יותר גרוע מאשר בארה"ב, אין קרנות אתיות, אין בנקים קהילתיים, כמעט ואין ארגונים אתיים. מצב האקולוגיה נמצא בשפל חסר תקדים ואין אכיפה, כנופיות הפשע עושות במדינה ככל העולה על רוחן והמשטרה קצרה ידה מלהושיע. חלק ניכר מהפוליטיקאים מושחתים, וכל זאת על רקע הסכנות של החיזבאלה, החמאס, איראן, פער חברתי חסר תקדים, חברה מתפוררת, אי צדק חברתי משווע ומדיניות רווחה שפשטה את הרגל.

10. ישנן חברות הנותנות אתנן של חצי אחוז מהרווח הנקי ומציגות עצמן כאבירות האחריות החברתית כאשר במקרים רבים הן משיגות את שאר 99% מהרווח בצורה לא אתית. הקרקע בוערת תחת רגלינו ויש עדיין רבים הטוענים שאצלנו זה לא יקרה. עלינו להפיק את הלקחים, לקחת דוגמא ממשטרים מתוקנים כמו בסקנדינביה ולא מארה"ב. אך לא הכל שחור, קיימות חברות אתיות רבות גם בישראל, הבנקים שלנו הם בדרך כלל יותר זהירים מאשר בארה"ב אך הם צריכים לנטוש את עיקרון מיקסום הרווח. ישנם אילי הון רבים שעשו את הונם ביותר כמו סטף ורטהיימר, ישנם פקידי ממשל אתיים כמו ירון זליכה שלא לוטשים עין למשרות אצל אילי ההון אחרי שסייעו להם, ישנם ראשי ארגונים אתיים כמו אריה אבנרי שעושים ימים כלילות לביעור השחיתות בעזרת תנועת אומ"ץ, ישנם גם אנשי אקדמיה כמו איציק ספורטה ואילן משולם שעושים רבות לטיפוח האתיקה בארגונים ובחברות, ישנם אפילו פוליטיקאים ישרים כאופיר פינס.

לסיכום, קיימת דרך אחרת, אני מצביע עליה, הכלכלן חתן פרס נובל ג'וזף שטיגליץ ויו"ר הפורום הכלכלי העולמי קלאוס שוואב מציעים אף הם דרך דומה. צריך רק לאמץ אותה, לא להיות תאבי בצע, להסתפק במקום במקסימום הרווח ברווח סביר, מבלי לעשוק את כבשת הרש. אנחנו צריכים לצאת מתוך הנחה שכולם היו בני, שכולנו חלק מהמרקם החברתי והמדיני ולא להיות אנוכיים חסרי רגישות. נלמד את הלקח ונתחיל בדרך חדשה, משיקולים אתיים ומוסריים, אך גם משיקולים כלכליים קרים ויבשים. ראינו לאן מובילה הדרך של וול סטריט תאוות הבצע ושל המשטר הניאו ליברלי, עת לשינוי אם אנו חפצי חיים!